

Матвіїшина Ж.М., Кушнір А.С.

Природні умови проживання людини на основі вивчення похованих ґрунтів кургану епохи бронзи

Впродовж 2008-2014 рр. співробітниками відділу палеогеографії Інституту географії НАН України проводились палеогеографічні дослідження розрізів на археологічних об'єктах курганного могильника поблизу с. Сторожове Чутівського району Полтавської області. Роботи відбулися за запрошенням спільної археологічної експедиції Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею (керівник: к. іст. н. О. В. Коваленко).

Перші палеогеографічні дослідження в межах даного археологічного об'єкта провели д. геогр. н., проф. Ж. М. Матвіїшина та к. геогр. н. О.Г. Пархоменко (Коваленко, 2015; Матвіїшина та ін., 2011). Через два роки дослідження були продовжені ґрунтознавцями Белгородського державного університету під керівництвом Ю.Г. Чендєва (Чандєв та ін., 2011). Одночасно на даних об'єктах працювали також співробітники відділу палеогеографії ІГ НАН України д. геогр. н., проф. Ж.М. Матвіїшина та м. н. с. А.С. Кушнір. Вивчення археологічних об'єктів групи курганів поблизу с. Сторожового велося ними і в подальшому (2011-2014 рр.). Дані дослідження знайшли відображення у державних звітах та наукових публікаціях (Кушнір, 2014; Матвіїшина, Кушнір, 2014; Матвіїшина, Кушнір, 2013; Dmytruk et al., 2014; Kushnir, 2013).

Реконструкція природних умов проживання людини (ґрунтів, основних типів рослинності, кліматичних показників тощо) та виокремлення головних форм господарювання, як загальний характер взаємодії природи та людини – важливий етап синтезу археологічних та палеогеографічних знань. Праці В. А. Городцова та Д. Г. Віленського на початку ХХ століття, можна вважати початком таких досліджень.

Палеоґрунтознавці почали активно співпрацювати з археологами на початку 80-х рр. минулого століття, і в подальшому такі дослідження І. В. Іванов запропонував виокремлювати як ґрунтово-археологічні, і на стику археології та ґрунтознавства виникає нова наука — *археологічне ґрунтознавство*, яке формує геoarхеологічне

вивчення у т. ч. слідів антропогенної діяльності людини.

В основу досліджень покладено ідеї про циклічність і основні закономірності розвитку природного середовища природи відомих дослідників плейстоцену і голоцену, в т. ч. української палеогеографічної школи М.Ф. Веклича, Ж.М. Матвіїшиної, Н.П. Герасименко та ін.

Комплексні дослідження еволюції палеогеографічних обставин під впливом глобальних і регіональних змін проводяться у Росії, Франції, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Італії, Польщі, США, Китаї тощо (А.О. Величка, О.А. Александровського, В.А. Дьомкіна, Р. Haesaerts, G. Vanderberg, N.J. Shackleton, Charles W. Martin, William C. Johnson, Randall Schaetzl, L. Lindner, M. Lanczont, G. Kukla, Jun Du, Zhi Rong Mei, Li Lei Fu, Kui Zhang та ін.). При цьому значний матеріал з дрібної ритміки змін клімату одержано за результатами досліджень відкладів саме різновікових археологічних пам'яток.

Об'єктом палеопедологічного дослідження є викопні ґрунти різних часових інтервалів, “законсервовані” під курганами чи іншими археологічними об'єктами. Таким чином їх генезис, як природного тіла, призупинена і над ними починає формуватися зовсім інший ґрунт, з яким нерідко пов'язано перебудування процесу ґрунтоутворення. Похований ґрунт являється індикатором фізико-географічних особливостей часу утворення кургану чи інших археологічних об'єктів і може бути досліджений в порівнянні з фоновим ґрунтом, тобто ґрунтом, що характерний для території вивчення в наш час. Результатом стане визначення певних кліматичних показників, переважаючих типів ґрунту, рослинності та характеру господарювання часу існування культурної спільноти, що утворила обрядові об'єкти, захисні споруди тощо.

Методика досліджень похованих ґрунтів заснована за принципом: поховані ґрунти потрібно вивчати так, як вивчаються сучасні ґрунти. Щоправда, необхідно враховувати, що поховані ґрунти часто бувають змінені діагенетичними процесами, що ускладнює їх ідентифікацію. Ме-

тодика палеогеографічних та безпосередньо використаних нами палеопедологічних досліджень, розроблена і добре проілюстрована в працях М.Ф. Веклича, Ж.М. Матвіїшиної, Н.П. Герасименко та інших (Веклич та ін., 1979; Просторово... 2010), тому детально зупинятися на ній не будемо.

У 2013 і 2014 рр. під час досліджень кургану №26 було виявлено ряд різновікових поховань, серед яких і матеріальні рештки ямної культури (XXI-XIX ст. до .н.е.), катакомбної культури інгульського типу (XXI-XVIII ст. до н.е.), бабинської культури (XVII-XV ст. н.е.) та бережнівсько-маївської зрубної (XIV-XIII ст. до .н.е.) культурно історичної спільноти епохи бронзи (Коваленко, 2015).

Варто відмітити, що профілі різночасових похованих ґрунтів, внаслідок зоотрубаційних процесів і подальших поховальних обрядів, збереглися досить погано, за виключенням ґрунту часу спорудження кургану періоду ямної та частково катакомбної культури.

Під час археологічних досліджень був застосований метод перекидних траншей (вручну), із залишенням через кожні 3 м повздовжніх бровок, орієнтованих по лінії схід-захід, шириною 0,3 м (Коваленко, 2015). Стратиграфічне розчленування насипів в "тілі" кургану простежується досить чітко, але виділити конкретні генетичні профілі ґрунту часу пізніших "досипок" кургану досить складно. Натомість відрізняється інтенсивність скипання різних шарів насипу з 10%-розчином HCl, що пояснюється різною кількістю вмісту карбонатів, та прослідковується різний ступінь активності землеріїв в тому чи іншому насипі.

Результати останніх та попередніх досліджень (Кушнір, 2014; Матвіїшина, Кушнір, 2014; Матвіїшина, Кушнір, 2013) в сукупності з літературними даними (Александровский, 1983; Герасименко та ін., 2005; Матвіїшина та ін., 2011) дають можливість частково відтворити природні умови проживання людини в межах Сторожівського курганного могильника в період з XXI по XIII ст. до н.е.

За схемою етапності голоцену М.А. Хотинського (позначки у схемі періодизації Блітта-Сернандера), в кореляції її зі схемою глобальної етапності голоцену М. Ф. Веклича (Веклич, 1987) епоха бронзи відноситься до середини суббореального (SB) стадіалу. В природничій науці останній характеризується, як найбільш посушлива фаза голоцену, з вираженим ступенем аридизації клімату (Александровский, 1983; Чендев та ін., 2011). У історичному плані, це період розвитку племен бронзового віку.

Досліджені автором поховані ґрунти в розрізі курганів біля Сторожового ямної к.і.с. (XXI-XIX ст. до .н.е.) і катакомбної к.і.с. (XXI-XVIII ст. до н.е.) також відносяться до вказаної

фази розвитку природи в голоцені. Похований ґрунт ямного часу характеризується як темно-сірий за кольором, середньогумусований і коротко профільний (частково внаслідок спорудження кургану), слабо вскипає з 10% розчином HCl, в ньому прослідковуються поодинокі ходи землеріїв з темнішим матеріалом, що більш за все відповідає інтенсивнішому гумусованому матеріалу, що сформувався пізніше. Ґрунт катакомбного часу, близький до чорнозему звичайного, карбонатний, легкосуглинистий, сформований на лесі, але тут меншою мірою наявні ознаки вказаного ґрунту. Відсутня білозірка, спостерігається тільки просочення борошністими карбонатами, ґрунт інтенсивно перетворений людиною зі слідами високої фауністичної активності.

Проведені нами дослідження дають змогу реконструювати природні умови проживання людини на такому природно-історичному етапі, як середина суббореального стадіалу (SB) з характеристикою останнього в межах ключової ділянки "Сторожівський курганний могильник".

В голоцені, у часовому проміжку з 4100-3800 BP розвитку природного середовища панували степові умови ґрунтоутворення. Дана територія в часи ямної і на початку існування катакомбної культури характеризувалася помірними температурними умовами клімату, кількістю опадів та вологи, що випаровується в середній рівновазі. Водний режим був переважно непроливним, окрім деяких виключень. В умовах загального дефіциту атмосферного зволоження розклад органічних решток проходить при неповному насиченні ґрунту вологою, переважно в аеробних умовах при високих температурах. Висихання ґрунту влітку і промерзання взимку супроводжувалось різким затуханням біохімічних процесів, що приводить до денудації органічної речовини, ущільнення гумусових кислот.

Профілі всіх вивчених похованих ґрунтів характеризуються більш аридним станом в порівнянні з їх сучасними аналогами. Діяльність населення території, що була заселена представниками різних культурно-історичних спільнот, стадіально формувала різного роду археологічні пам'ятки і протікала в умовах більш низького природно-ресурсного потенціалу в порівнянні з сучасним: у кожен досліджуваний період запаси наземної фітомаси трав, природна родючість ґрунтів, глибина ґрунтових вод були нижчими за сучасні показники.

Автори висловлюють щире вдячність спільній археологічній експедиції Полтавського краєзнавчого музею та Полтавського педагогічного університету ім. В.Г. Короленка під керівництвом О.В. Коваленко та Р.С. Лугового, за надану можливість досліджувати поховані ґрунти на цікавій археологічній пам'ятці.

ЛІТЕРАТУРА

- Александровский А.Л.** Эволюция почв Восточно-Европейской равнины в голоцене. – М.: Наука, 1983. – 150 с.
- Веклич М.Ф.** Проблемы палеоклиматологии. – К.: Наукова думка. 1987. 190 с.
- Веклич М.Ф., Сиренко Н.А., Матвишина Ж.Н., Медведев В.В., Федоров К.Н.,** Методика палеопедологических исследований. – К.: Наукова думка. 1979. – 272 с.
- Герасименко Н.П., Матвишина Ж.М., Пархоменко О.Г.** Ландшафтно-кліматичні зміни голоцену у Середньому Подніпров'ї, відображені у стадійності розвитку ґрунтів // Фіз.географія і геоморфологія. –К.: Обрії, 2005. – Вип. 47. – С. 93-100.
- Коваленко О.В.** Звіт про розкопки кургану №26 Сторожівського могильника (Чутівський район Полтавська область) у 2014 році. Частина II / О.В Коваленко, Р.С. Луговий. – Полтава. НА ПКМ, 2015. – 67 с
- Кушнір А.С.** Реконструкція природних умов проживання людини на території сучасного Лівобережжя Подніпровського лісостепу // Український географічний журнал. – 2014. – №4. – С. 30–37.
- Матвишина Ж.М., Пархоменко О.Г., Коваленко О.В., Луговий Р. С.** Палеопедологічне дослідження археологічних курганних пам'яток в районі с. Сторожове Полтавської області // Інтеграція археологічних та палеогеографічних досліджень. Тези науково-практичного семінару. – Полтава: ПНПУ, 2011. 112 с
- Матвишина Ж.М., Кушнір А.С.** Геоархеологические исследования курганного могильника на левобережья р. Днепр // Мат-лы. Всероссийской научной конференции по археологическому почвоведению посвященной памяти проф. В.А. Дёмкина. – Пушкино, 2014. – С. 138-141.
- Матвишина Ж.М., Кушнір А.С.** Генезис ґрунтів на основі палеопедологічних досліджень в межах археологічного об'єкту на Полтавщині // Вісник Львівського університету. Серія географічна: збірник наукових праць. – Львів. Вип. 44. – 2013. – С. 215-227
- Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України.** За ред. Ж.М. Матвишиної. К.: Наукова думка. 2010. —191 с.
- Чендев Ю.Г., Иванов И.В., Коваленко О.В.** Сравнительный анализ позднеголоценовой эволюции черноземов лесостепи и степи центра Восточной Европы – 2011. – №2. – С. 26–30.
- Dmytruk Y.M., Matviishyna Z.M., Kushnir A.S.** Evolution of chernozem in the complex section at Storozheve, Ukraine // Soil as World Heritage. – Dordrecht, 2014. – (Springer Netherlands). – (1). – С. 91–100.
- Kushnir A.S.** Left bank of Dnepr Quaternary sediments on the example of the section Storozheve (Ukraine) // Fundamental and applied geological science: achievements, prospects, problems and ways of their solutions. – Baku (Azerbaijan), 2013. – P. 189-191

Матвишина Ж.М., Кушнір А.С.

Природні умови проживання людини на основі вивчення похованих ґрунтів кургану епохи бронзи

На основі палеопедологічних та археологічних даних реконструйовано природні умови проживання людини в часи ямної культури епохи бронзи.

Matviishyna Zh.M., Kushnir A.S.

The natural conditions of human's habitation according to studying of buried soils in the Bronze Age mound

Based on paleopedological and archaeological information the natural conditions of human habitation in times of Yamna culture of the Bronze Age were reconstructed. Data of geoarchaeological method allowed to reveal the age of Holocene fossil soils and define the changes of their types.